

Építész a kőfejtőben Architect in the Quarry

Tanulmányok
Dávidházi Péter
hatvanadik születésnapjára

Studies Presented to
Péter Dávidházi
On His Sixtieth Birthday

Szerkesztette / Edited by:

HÍTES Sándor
TÖRÖK Zsuzsa

rec.iti
Budapest • 2010

A kötet megjelenését az
MTA Irodalomtudományi Intézete és a
Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A borító Adam Friedrich Oeser *Sokrates meißelt die drei Grazien*
(Szókratész kőbe faragja a három gráciát) című metszete alapján készült.
A metszet Johann Joachim Winckelmann *Gedanken über die Nachahmung der
griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst* című értekezésének első,
1755-ös kiadásában jelent meg először.

© szerzők, 2010

ISBN 978-963-7341-87-8

Kiadja a *rec.iti*,
az MTA Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja ► <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Borítóterv:

Fórizs Gergely ötlete nyomán Csörsz Rumen István
Tördelte: Hegedüs Béla

PAJKOSSY GÁBOR

Az 1834. decemberi szatmári megyegyűlés történetéhez¹

A nagykarolyi megyegyűlés egyike a reformkor legismertebb és leginkább dokumentált vármegyei gyűléseinek. Kölcsey lemondott követi tisztségéről, Wesselényi Miklós báró ellen pedig a vita során állítólag elhangzó kijelentése miatt öt hónappal később főbenjáró per indult. E két mozzanat önmagában is kitüntetett helyet biztosít a szóban forgó megyegyűlésnek az 1830-as évek politikatörténete valamennyi elbeszélésében. Ráadásul bőséges, bár csak részben kiaknázott forrásanyaggal is rendelkezünk: a gyűlésen történekről nem csupán a szokásos források maradtak fenn – a közgyűlési jegyzőkönyv, a kormányzatnak küldött bizalmas jelentések, illetve a szereplők, szem- és fültanúk magánlevelei és feljegyzései –, hanem a jelenlévőket a perrel összefüggésben többször is kifaggatták. Előbb, 1835. január végén, február elején Hollósy József királyi jogügy-igazgatósági ügyész gyűjtött tanúvallomásokat, 1835 tavaszától viszont, Wesselényi megbízásából, Eötvös Mihály, Kölcsey követ társa, majd 1838. március eleje és július vége között Darvay Ferenc fősolgabíró, volt országgyűlési követ gyűjtötte össze, Kölcseyvel együttműködésben, a báró mellett szóló vallomásokat. Az első és a harmadik vizsgálat anyagát – 78 szem- és fültanú vallomását – a perhez csatolták, azt a vád és a védelem kimerítő részletességgel felhasználta,

¹ A szerző a Kölcsey kritikai kiadás keretében Kölcsey Wesselényi védelmében született iratainak sajtó alá rendezésén dolgozik; jelen írással e munkálatok megindítóját és mindmáig egyik szellemi vezetőjét kívánja köszönteni.

s ezek az iratok a peranyag részeként 1876-ban nyomtatásban is megjelentek. (A második vizsgálat anyagát nem ismerjük.) Ezek alapján azután Trócsányi Zsolt, a báró modern biográfiájának szerzője tömör és helytálló összegzést nyújtott a gyűlés lefolyásáról.²

Tanulmányunk kiadatlan és eddig kiaknázatlan források alapján a gyűlés történetének két mozzanatával foglalkozik. Előbb Kende Zsigmond a főispánnak küldött jelentései alapján azt vizsgálja, mi volt a szerepe a gyűlésen is elnöklő alispánnak az örökválság elbuktatásában, s így közvetve Kölcsey lemondásában. Ezt követően olyan státuszú tanúk vallomásait elemzi, akiket a korabeli megyegyűléseken történetekre vonatkozóan végzett (királyi biztosi vagy ügyészi) vizsgálatok során általában igen ritkán hallgattak ki, s ők ezúttal sem a saját hangjukon, hanem a vizsgálatot végzők tolmácsolásában szólalnak meg. Közléseikből azonban a gyűlés lefolyásának több kevésbé ismert részlete is feltárható; érdekességük pedig mindenekelőtt abban áll, hogy azok sokban magukról a tanúkról, iskolázottsági szintjükéről szólnak, arról, miként (vagy miért nem) vettek részt a gyűlésen, ily módon egy sajátos nézőpontból, mintegy „alulnézetből” láttatják a történeteket.

Wesselényi – Trócsányi által kiaknázott, majd Szabó G. Zoltán által közzé tett – naplóbejegyzéséből eddig is tudtuk: Kende a gyűlés előestéjén fogadkozott, „elkövet mindent” „a nov. 10-én koholt illiberális utasításnak” „megváltoztatására”, másnap azonban mégsem merte – mint Trócsányi írta – „kockáztatni pozícióját, sem az udvar, sem a részeg bocskoros nemesi hadakkal szemben”.³ Az alispán másnapi elnöklése, különösen az, hogy Kölcsey a pótutasítás visszavonása mellett érvelő követi előterjesztésének felolvasása előtt szót adott Uray Bálint másodalispánnak, a maradiak vezérének, míg Wesselényinek nem, valóban állhatatlanságát látszik igazolni. Kende Vécsey Miklós báró főispánnak a

² B. Wesselényi Miklós *hütlenségi bűnpere*, Történeti bevezetéssel, Az eredeti példányok egyikéből sajtó alá rend. JAKAB Elek, kiad. K. PAPP Miklós, Kolozsvár, 1876.; TRÓCSÁNYI Zsolt, *Wesselényi Miklós*, Akadémiai, Budapest, 1965, 271–273.

³ SZABÓ G. Zoltán, *A Kölcsey-napló Wesselényije és a Wesselényi-napló Kölcseyje*, (*Egy barátság eseményei avagy kevésbé ismert adalékok egy majdani Kölcsey-biográfiához*) = *Remény s emlékezet, Tanulmányok Kölcsey Ferencről*, szerk. TAXNER-TÓTH Ernő, G. MERVA Mária, Budapest–Fehérgyarmat, 1990, 61–69, 64.

gyűlés estéjén írott két (hivatalos illetve bizalmas) jelentéséből azonban kiderül, ennél többről volt szó: az alispán, akinek Vécsey 1834. november 27-én írásban meghagyta, ne engedje a saját elnöklété mellett elfogadott új követutasítás megváltoztatását,⁴ taktikai megfontolásból tudatosan félrevezette Kölcseyt és Wesselényit.

A hivatalos jelentésben Kende tudatta: a délelőtt 10-től 1/2 4-ig lezajló gyűlés „erős, és szép vala; embereink sok állhatatosságot ’s lelki erőt fejtettek ki. Az oppositio szónokjai Vesselényi és Költsey valának, de követői kevesen [...] a Rendek említett határozások mellett példátlan állhatatossággal megmaradtak.” Az alispán tehát félreérthetetlenül elhatárolta magát Kölcseyéktől. Bizalmas jelentésében („csak magának Nagyságodnak”) részletesen beszámolt arról is, miként történt „[a] dolog kivitele”.⁵ Eszerint Kölcsey megérkezte és szándéka kitudódása után „a közvélékedés” azonnal ellene nyilatkozott, Kende azonban, „hogy pártot ne keressenek”, nyilvánosan többször is elveik (az örökváltság) mellett nyilatkozott, hiszen – írta az alispán oldalvágással Vécsey irányában – azok nem lehettek rosszak, ha egy ideig (ti. november 10. előtt) a főispán egyetértését is élvezhették. A gyűlés előestéjén Kölcsey és Wesselényi felkeresték, ő pedig „[megbízta]” őket: „az ügynek sok pártolói vannak, s ki is vihető”. „Ők ezen reménységökbe zárkoztak ugyan előttem, de még is estveli 10 óráig semmi sem történt”, ekkor azonban „a’ károlyi nemesek körében” megjelent Décsey László – mint tudjuk, Kölcsey bizalmas kancellistája –, „s igyekezett őket tanítgatni”. Vécsey már a gyűlést megelőzően is gyanította, hogy Kölcsey „a’ Károlyi kisebb nemesség” segítségével igyekszik „mesterkedéseit” keresztülvinni. Másutt bemutatuk: a megyeszékhely nemességének jelentős, bár közelebről meg nem határozható részét a Károlyi-család birtokain jobbágytelket művelő nemesek alkották, akik – elvileg – valóban érdekeltek voltak az örökváltság törvénybe iktatásában, s a másnapi gyűlésen több jelenlévő szerint Wesselényi első, vád tárgyává nem tett felszólalásának jelentős részét ennek megfelelően e réteg megnyerésének szentelte.⁶ Kende

⁴ TAXNER-TÓTH Ernő, *Kölcsey Ferenc és Vécsey Miklós kapcsolata, (Egy levél ürügyén) = Remény s emlékezet, i. m., 87–97, 94–95.*

⁵ MOL A 45. A Magyar Kancellária levéltára. Acta praesidialia, 1834:2143. (A továbbiakban csak a nem innen származó idézeteket jelöljük külön.)

⁶ TAXNER-TÓTH, *i. m., 94.*; PAJKOSSY GÁBOR, „*eljött az az idő, hogy nekünk is hazánk legyen*”, *Az örökváltság és a jobbágytelken élő nemesek kérdése az*

– nem részletezve, de egyértelműen – az agitáció meghíúsításában is szerepet tulajdonított magának: „de mi vigyáztunk, ’s vártuk e’ lépést, ’s készen valának azonnal eszközeink a’ megakadályoztatására – írta –, ’s a’ Hadnagy [Vida József, a nagykarolyi nemesi község hadnagya] részünkön híven megmaradt, a’ nemességet össze gyűlni nem engedte”. Ezt, tehát a nagykarolyi nemesi község gyűlésének összehívását követelte ugyanis az egyik, alighanem Décsey által mozgósított nemes, a jobbagytelket művelő Molnár József mezei biztos az éppen „[hivatalát] illető környülmények miatt” távollévő (talán éppen Kende által hivatott?) hadnagy lakásán, míg Újhelyi Károly főadószedő őrnoke, Fodor Nagy Gáspár tiszteletbeli esküdt Uray nevében ügyészi keresettel fenyegetőzött a gyűlés összehívása esetére. (Itt megjegyezzük: az idevágó négy tanúvallomás szerint Fodor Nagy küldetésére 8 és 9 óra között, azaz Décsey agitációja Kende szerinti kezdetét megelőzően került sor.)⁷ Kende e községi nemesi gyűlés meg nem tartásának tulajdonította, hogy másnap a károlyi nemességből „a’ szokott számnál nem sokkal [többben]” „mind össze huszan” jelentek meg a vármegyegyűlésen. Mint látni fogjuk, az agitáció ennél eredményesebbnek bizonyult, a gyűlésre igyekvők nagy része viszont nem jutott be a gyűlésterembe, mivel azt az ellentábor által mozgósított nemesek – éspedig aligha Kende tudta nélkül – már előző éjjel elfoglaltak.

A fentiek szerint tehát Wesselényiék agitációjának megakadályozását illetőleg Kende vagy Urayval egyeztetve, vagy tőle függetlenül, de mindenképpen vele „szándékegységben” járt el. Ezt mérlegelve immár korántsem tekinthetjük pusztá véletlennek, hogy Kende másnap, a gyűlés elnökként engedte, hogy Uray felszólalhasson, Wesselényinek viszont – a „régí szokásra” hivatkozva – nem adott szót. Wesselényi ugyanis úgy reagált, ahogy az – megítélésünk szerint – várható volt (ti. makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy ő is felszólalhasson), ez viszont fel-

1834. decemberi szatmári megyegyűlésen = *A felhalmozás míve, Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*, szerk. HALMOS Károly, KLEMENT Judit, POGÁNY Ágnes, TOMKA Béla, Századvég, Budapest, 2009, 152–162.; *Wesselényi Miklós*, vál., bev., jegyz. FÓNAGY Zoltán, Új Mandátum, Budapest, 1998 (1999) 39–41, 41–43. (a beszédek legutóbbi kiadása).

⁷ MOL O 73. Személynői levéltár. Kir. személynök. Felsőszékesrévői perek. 3. cs. 653–656. (kül. Vida József hadnagy, Nagy Sámuel kishadnagy és Fodor Nagy Gáspár vallomása)

korbácsolta a báró iránt máris meglévő indulatokat. Jelentésében Kende ellenségesen nyilatkozott Wesselényiről – egyébként érthetően, hiszen a báró a gyűlésen „nyilván [kimondta] a cudar Kendéről [ítéletét]”, Kende szerint „álorczásnak, servilis embernek” nevezte, megfenyegette, sajtóban is leleplezi. Az alispán közvetve a bárónak tulajdonította az örökváltság ügyének végleges szatmári bukását: ha ugyanis „ide nem jön a nyakunkra”, s Kölcsey „a maga szelíd módja szerint viszi az 5-ik czikkely ügyét” – így Kende –, kétséges, ha „legnagyobb küzdéssel is győzedelmeskedhettünk volna-e”. Mindenesetre Kendéék már Wesselényi megjelenésének hírére mozgósítottak. A vidéki, jórészt a Nagykárolytal szomszédos, de attól egy mérföldnyi távolságra lévő Gencsen élő kismanesek mozgósítása a novemberi pótutasítás mellett már azt megelőzően meg kellett, hogy induljon, hogy Wesselényiék – a megyeszékhelyen – a maguk agitációját elkezdhették volna, s másnap a gyűlésen a követet és a bárót – még mielőtt bármi történt volna is – rendkívül ellenséges hangulat fogadta. A már említett Fodor Nagy a gyűlés előestéjén arról győzködte a nagykárolyi nemesi község kishadnagyait, hogy másnap az örökváltság ügyét „ne hogy [...] valami képpen [...] [pártolnák]”, sőt Wesselényit és Kölcseyt „beszélni ne [hallgatnák]”. Egy Kölcsey környezetébe tartozó tanú három évvel később született tanúvallomása szerint az ellentábort szervező, említett főadószedő megüzente a követnek, jobban tenné, ha el sem jönne a gyűlésre, Nagy Ignác, reformpárti aljegyző pedig kénytelen volt néhány fiatalat a bejárathoz állítani, nehogy Wesselényin vagy Kölcseyn „bémentökkör valamely méltatlan erőszakot kövessenek el”.⁸

Rövid tanulmányunk másik fő forrásbázisát azok a vallomások alkotják, amelyeket 1835. március elején, a gyűlést három hónappal követően vettek fel, perbeli felhasználásukra azonban végül mégsem került sor. A „beperesített” (azaz a perhez csatolt) tanúvallomások néhány kivétellel a vármegyei tisztikar, a táblabírói kar tagjaitól származtak (azaz a jegyzőkönyvben név szerint is felsorolt „rendektől”), az uradalmak vezető tisztviselőitől, végül olyan státuszmegjelölés nélkül vagy legfeljebb a „hites ügyvéd” megjelöléssel szereplő, minden bizonnyal fiatal személyektől, akik – számos részadat tanúsága szerint – a „rendek”

⁸ MOL O 73. uo., B. *Wesselényi Miklós hűtlenségi bűnpere*, II, 202–203. (Kovács Bence vallomása)

potenciális utánpótlását alkották. A per során fel nem használt, most tárgyalandó vallomásokot viszont azok tették, akiket a jegyzőkönyvek összefoglalóan, mint „számos nemességet” említenek. Hollósy ügyész arra kapott utasítást, hogy szerezze be a gyűlésen „nagy számban” megjelenő nagykarolyi „alsóbb sorú” nemesek tanúvallomását, megelőzendő, hogy a báró a maga részére tanúvallomásokot gyűjtsön, s ezekkel úgymond aláshassa a vád (a Fiskus) tanúinak hitelét. Ennek nyomán a korábbi vallatásokat is végző Szögyény Sándor szolgabíró esküdtjével együtt március második hetében 202 nagykarolyi, továbbá – az ügyész saját kezdeményezésére – 127 gencsi nemeset hallgatott meg (az ugyancsak gencsi Szováthy Zsigmond írásban nyújtotta be vallomását). A gyűlésen és az azt megelőző este történeteket illetőleg pedig külön jegyzőkönyvet vettek fel a nagykarolyi nemesek hadnagyától, Vida Józseftől, két alhadnagyától és Fodor Nagy Gáspár vármegyei írnoktól – az ő vallomásaikból már idéztünk. A kérdőpontok azonosak voltak a másfél hónappal korábban végzett vizsgálatával. E tanúknak is feltették tehát azt a kérdést, elhangoztak-e vajon azok az – alább még idézendő – szavak, amelyeket, mint tudjuk, egy szem- és fültanú elbeszélésére támaszkodva, valójában a gyűlésen jelen sem lévő Csanády Ferenc adott a báró szájába. Hollósy a vizsgálat céljának megfelelően mindkét nemesi község tisztségviselőitől igazolást adatott magának arról, hogy (az éppen akkor és korábban) kihallgatottakon kívül a gyűlésen tudomásuk szerint senki sem volt jelen.⁹ A vizsgálatból eleve kimaradtak a földesurak, Nagykarolyban pedig az ott élő nemesi származású uradalmi tisztségviselők is. Az 1784–1787. évi népszámlálás szerint Nagykarolyban kerek számban 300, Gencsen 280 férfi népességet felmutató nemesi közösség élt. Feltételezve, hogy a nemesség a teljes népességen belüli, a 18 év alatti „sarjadék” a nem-nemesi férfinépességen belüli aránya, végül a nemek közötti arány az eltelt öt évtized alatt változatlan maradt, Nagykaroly *felnőtt* nemes férfi népességét a bennünket érdeklő események idején ugyancsak kerek számban 290–320, Gencsét pedig 170–190 főre tehetjük. Számításaink szerint tehát e népesség 63–70,

⁹ MOL O 73. 4. cs. 510. (Beöthy Sándor királyi jogügyigazgató utasítása Hollósynak), 3. cs. 651–691. (a vizsgálat anyaga). A vallomások hátoldalán ceruzával LL, MM, NN, OO megjelölés olvasható, ami arra utal, hogy a Fiskus tervezte a jegyzőkönyvek beperesítését, végül azonban mégis lemondott arról.

illetve 66–75 százalékának kihallgatására kerülhetett sor.¹⁰ (Mindkét helységben számos 24 év alatti, azaz a korban kiskorúnak tekintett személyt – közöttük egy-egy 19 éves férfit – is kifaggattak.) A perben felhasznált tanúvallomások esetében a tanúk maguk, írásban készítették el a kérdőpontokra adott válaszukat. A most tárgyalt vizsgálat során viszont a megkérdezett nemesek élőszóval tettek vallomást, válaszukat a vizsgálat vezetője foglaltatta írásba, majd aláíratta – vagy keresztet rajzoltatott – a kihallgatottakkal. Eltérően a per során keletkezett összes többi vallomástól, ezúttal rögzítették a tanúk életkorát és vallását is. A megkérdezettek közül összesen ötvenkét nagykárolyi, illetve tizenöt gencsi nemes állította, hogy megjelent a gyűlésen: negyvenheten, illetve tizenegyen voltak reformátusok, közülük négy, illetve egy nemes volt analfabéta, a négy, illetve egy görög katolikus nemes közül viszont mindössze egy személy, a nagykárolyi ifjabb Drágus János tudta – az összesen három római katolikus vallású nemeshez hasonlóan – aláírni a nevét.

Mielőtt e vallomásokra rátérnénk, kitérünk a két teljes – lényegében tehát az alacsonyabb státuszú nemesek sorából kikerülő – sokaság néhány jellemzőjére is. Ezek ugyanis a társadalom- és művelődéstörténeti (írastudás-történeti) kutatást is érdekelhetik. A kihallgatott nagykárolyi nemesek 80, a gencsiek 83 százaléka református volt, 15, illetve 7 százaléka görög katolikus (a fennmaradó hányad túlnyomórészt római katolikus); a nagykárolyiak 30 százaléka, a gencsi nemesek 43 százaléka látta el kereszttel vallomását. Az írni-olvasni nem tudók aránya különösen magas volt a görög katolikusok körében – Nagykarolyban a vallomást tevő 31 görög katolikus nemes közül 22, Gencsen kilenc személy közül hét rajzolt keresztet a neve mellé, a reformátusoknak ezzel szemben 22, illetve 43 százaléka nem tudta aláírni a nevét. A kihallgatott írástudó nemeseken belül a nagykárolyiak 31, a gencsiek 18 százaléka

¹⁰ *Az első magyarországi népszámlálás, 1784–1787*, szerk. DÁNYI Dezső, DÁVID Zoltán, Budapest, 1960, 166–169. Számításunk során a következő egykorú, illetve közel egykorú munkák adataiból indultunk ki: Ludovicus NAGY, *Notitiae politico-geographico-statisticae inclyti Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum*, I, Buda, 1828; *Schematismus ven. Cleri almae Dioecesis Szathmariensis pro anno Christi 1835*, Agriae, s. a.; FÉNYES Elek, *Magyarországnak, 's a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben*, IV, Pest, 1839.

jelent meg a gyűlésen, a közügyek iránti – bármilyen szintű – érdeklődés és mozgósíthatóság és az írni-olvasni tudás, illetve a magasabb szintű tájékozódás képessége és igénye közötti összefüggést azonban minden bizonnyal sokkal inkább érzékelteti az, hogy az írástudatlanok körében Nagykárolyban 62-ből 55, Gencsen 55-ből 53 (!) nemes távol maradt a gyűlésből! Számba kell vennünk egy további tényezőt is, amely szerepet játszhatott a nemesek mozgósíthatóságában az adott napon, általában pedig a téli évszakban. Az 1828-ban, Nagykárolyban 29 iparágban regisztrált 157 (nemes és nem nemes) mesterember ugyanis az összeírók szerint többnyire „az esztendőnek nagyobb részét földműveléssel és napszámra való kézi munkákkal [töltötte] el”, azaz mesterségüket a késő őszi és a téli hónapokban művelték.¹¹ A megyeszékhelyen vallomást tevő nemesek közül tizennégyen annak magyarázatául, miért nem lehettek jelen a gyűlésen, azt vallották, hogy – csizmadia, varga, gubás vagy más – kézművesként a helyi vagy a vásárosnaményi vásáron vagy nyersanyagbeszerző úton falun voltak – közülük egyébként hárman jegyezték keresztel vallomásukat.¹²

¹¹ MOL N 26. Regnikoláris levéltár. Conscriptio regnicolaris art. VII. 1827 ordinata. 277. cs. Nagykároly („Közönséges észrevételek”)

¹² Az írástudás fejlődésének magyarországi történetére: TÓTH István György, *Minthogy magad írást nem tudsz, Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*, MTA Törttud. Int., Budapest, 1996., ld. különösen a reformkori Veszprém megyei kisnemesség írástudására vonatkozó – Hudi József által feltárt – adatokat, 128. – Megvizsgáltuk a jelen nem lévők körében az életkor és az alfabetizáció közötti összefüggést is. Eszerint Gencsen az alfabetizáció a megelőző évtizedek folyamán megindult ugyan, de megtorpant, Nagykárolyban viszont érezhetően előrehaladt. Gencsen ugyanis a 30 év alattiak között a keresztet rajzolók aránya 52 százalékot, a 31 és 40 közöttiek körében 44 százalékot, a 41 és 50 év közöttiek körében 30 (!) százalékot, az 51 és 60 közöttiek körében ismét 55, a 60 év fölöttiek között pedig 58 százalékot tett ki. Nagykárolyban az 51 és 60 év közöttiek körében az írni nem tudók aránya 43, a 60 év felettiek között 67 százalék volt, ez az arány a 30 év alatti csoportban azonban mindössze 21 százalék (a 31 és 40 év közöttiek körében 35, a 41 és 50 közöttiek között 29) – és a fiatal írni nem tudók mindegyike görög katolikus volt! Az alfabetizáció azonban a megyeszékhelyen ez utóbbiak körében is megindult: míg a nyolc 50 feletti férfi mindegyike még keresztet rajzolt, a 11 fiatal körében már csak minimális többségben voltak a nevüket aláírni nem tudók.

A jelenlévő nagykárolyiak közül huszonhárman, a gencsiek közül ketten vallották, hogy a gyűlésről hamarabb elmentek, hogysem érdemben vallomást tudjanak tenni. A vallomása alá keresztet rajzoló Trencsényi József „az éppen bé fűtött kemence mellé esvén, annyira [odaszoritódott], hogy a [gubája] megperzselődvén, a бүdösség miatt a Strázsa mester által [kiküldődött,] ’s annak utánna többé bé sem [mehetett]”. Tizenkét nagykárolyi nemes állítása szerint nem jutott be a megyeház 1834 októberében, földrengés következtében történt megrongálódása miatt a gyűlés helyéül szolgáló Csillag fogadóba: „elkésődvén”, az ámbituson, „az udvar közepén”, „kívül az utcán az ablak alatt” jutott neki hely, illetve nem fért be a zsúfolásig megtelt „gyűlésházba”, hanem csak a „mellékes”, „a mellesleg lévő” szobába. „A novemberi végzés alkotói” ugyanis előző este kinyitatták a Csillag (és egy másik) fogadót, majd „egész éjjel” borral tartották és Wesselényi ellen izgatták a mozgósított, főleg gencsi nemeseket – az egyik szemtanú utóbb „az alkalom szentségével valóban nem egyező állapotú, gyűlevész, s amint látható volt, nem is józan népről” beszélt. E nemesek azután, eleve a helyszínen lévén, elfoglalták a gyűléstermet, és így kiszorították a később érkezőket. A „rendekhez” tartozó tanúk, akik a gyűlésteremben elhelyezett „T” alakú asztal, azaz tábla mellett foglaltak helyet, vagy többségük akörül állt (s közülük többen a gyűlés főszereplőit egymáshoz és önmagukat hozzájuk képest elhelyezték), említést sem tettek e második helyiség létéről, hiszen minden bizonnyal valamennyien a teremben, „a házban”, „a szálában” élték át a megyegyűlést. A két helyiség közötti ajtóban, Zondi Kis Ferenc kocsmáros szerint néhány gencsi nemes (közöttük, vallomása alapján azonosíthatóan, Sági Zsigmond) székre állva akadályozta a közlekedést és a külső szobában lévők számára a bent zajló események figyelemmel kísérését. „[Megunták] az ácsorgást”, nagy meleg volt, azt hitték, hogy Wesselényi aznap már nem fog szóhoz jutni, a vásárba kellett menniük – indokolták elmenetelüket, Molnár Pál pedig a kint hagyott gubáját féltette, „ne hogy valaki elvigye [elment] ’s azután többé be se [fért]”. Mindez könnyen érthető. Kende nem adott szót Wesselényinek, az Urayék által mozgósított kismemesek pedig nem is engedték, hogy szóhoz jusson, a báró viszont a szóláshoz ragaszkodva a tervezett napirendi pont megtárgyalását akadályozta, a különböző tanúvallomások szerint egy, másfél vagy két órán át. Így azután a jelenlévő kismemesek közül, különösen a külső szobában, egyre többnek lankadt el

a figyelme, „nagy melegség lévén [magukat] meg frissíteni ’s hűteni ki [mentek]”, a nagykárolyiak közül sokan az aznap tartott hetivásár miatt a távozás gondolatával foglalkoztak, és végül el is távoztak.¹³

Arra vonatkozóan, mit is mondott Wesselényi, tizenhét nagykárolyi, illetve tizenhárom gencsi nemes adott választ (ide értve azt is, hogy nem hallott semmit). E vallomástevők közül heten, illetve ketten vallomásvukat csak kereszttel tudták hitelesíteni, ám az írástudó nagykárolyiak közül is többen megvallották, nem értették, mit is mond a báró. „[F]el se foghattam az ilyen mély beszédeket”, „felsem foghattam úgy mint más tanult emberek”, „részént a zugás és lárma miatt, részént tsekély elmém szerint az ő beszédjét fel nem foghattam”, „azon mesterséges és törvényes szóllásokat, mellyek ott előfordultak, ilyen forma ember, mint én is vagyok, meg sem érthette”, Wesselényi kifejezéseit, „mint hogy azok mély okoskodásokból állottak, előszámlálni nem tudom” – foglaltatta írásba a nagykárolyi Szalai Mihály, Pápai Ferenc, Tömpe Lajos, Pongrácz János és Vida József, a hadnagy vallomását a szolgabíró.¹⁴ A báró körültekintően és összetetten érvelő beszédét, mint arra Wesselényi és Kölcsey a védőiratban rámutattak, valójában a megyei tisztikarból, a táblabírók közül sem értették meg többen (a vád egyik legkétségesebb tanúja, a gencsi Csomay András pedig utóbb óvatlanul bevallotta, „ha a nyakát vágnák, sem tudna egy szót is belőle mondani, mivel nem értette”, de „parancsolták”, hogy ellenkezőleg valljon).¹⁵ A fenti válaszok azonban egyáltalán nem voltak az ügyész intencióival ellentétesek: a királyi jogügyek igazgatója, Beöthy Sándor utasítása szerint ugyanis a vizsgálat céljának az is megfelelni, ha a tanúk azt vallják, hogy a lárma miatt nem hallottak semmit, vagy tanulatlanok lévén,

¹³ MOL O 73. 3. cs., 657–679, kül. a 62., a 155. és a 33. tanú (Trencsényi, Zondi Kis, Molnár – valamennyi nagykárolyi) vallomása; *Kölcsey Ferenc összes művei*, s. a. r. SZAUDER József, SZAUDER Józsefné, Szépirodalmi, Budapest, 1960, II, 841.; *B. Wesselényi Miklós hűtlenségi bűnpere*, II, 205. (Domahidy Gedeon tanúvallomása);

¹⁴ MOL O. 73. 3. cs., 657–679, a 30., a 36., az 51. és a 189. tanú vallomása, uo. 654. (Vida vallomása).

¹⁵ *Kölcsey Ferenc összes művei*, II, 826., 829. stb., *B. Wesselényi Miklós hűtlenségi bűnpere* II, 232–233, 236–237. (Ormós Miklós táblabíró, Huszty György iskolamester és Sánta Ferenc vallomása).

nem tudták követni a „magasröptű beszédet” (*sublimioris tendentiae sermonem*).

Bár a vizsgálat a Wesselényi által állítólag mondottakra és nem a kihallgatottak gyűlés alatti magatartására koncentrált, a vallomások sokat elárulnak a tanúk beállítottságáról is. Ezek szerint a nagykárolyiak túlnyomó része semmiképpen sem ellenségesen, jelentős kisebbségük pedig kifejezetten rokonszenvvel viseltetett a báró, illetve várható mondanója iránt – meglehetősen, az előző este végzett agitáció eredményeként. Tizenegyen azt vallották, hogy korábban elmentek, *minthogy* addig Wesselényit szóhoz jutni nem engedték (azaz őt meghallgatni jelentek meg a gyűlésen), hárman pedig azt, hogy azok között voltak, akik a halljuk!-ot kiabálták. Terhelő vallomást csak ketten tettek. Az idősebb Drágus János, noha írástudatlan volt, a terem melletti szobában állott, a báró beszédei „[értelmét] felül haladták”, és gyakran ki is ment a gyűlésből, „igen jól [emlékezett]”, hogy Wesselényi igenis mondta az előtte felolvasott szavakat. A fiatalabb Drágus, segédorvos, a nagykárolyi nemesi község kishadnagya pedig, miután felolvasták, sőt kezébe is adták a vizsgálat tárgyát képező „sértő szavakat”, „hogy mondotta legyen a nevezett Báró Úr, bizonyosan [tudta]”.¹⁶

Markánsan eltérően, Wesselényivel szemben ellenségesen vallottak a gencsi nemesek.¹⁷ Míg a nagykárolyi kihallgatásoknál nem találkozunk arra utaló jellel, hogy Kölcsey és Wesselényi hívei megkísérelték volna a tanúkat befolyásolni (és, mint említettük, a kihallgatás alapvetően nem is terhelő tanúk gyűjtésére irányult), Gencsen az ügyész minden jel szerint újabb terhelő vallomások szerzésével is próbálkozott. Emitt, bár nyilatkozatban tagadta, hogy bírói kinevezése óta kapcsolatot tartana fenn gencsiekkel,¹⁸ jelentős befolyása volt az idősebb Csomay Pálnak, volt országgyűlési követnek, majd tiszántúli kerületi táblai bírónak, Wesselényi és Kölcsey ellenfelének. A nemesi község hadnagyának tisztét ifjabb Csomay Pál, a táblai bíró rokona vagy egyenesen fia töltötte be. A kuriális község kismemesei saját, nemesi telkükön gazdálkodtak,

¹⁶ MOL O 73. 657–679, a 112–119. és 181–183. tanú (e tizenegy tanú közül kettő volt írástudatlan), a 24., 27. és 32. tanú (id. Tömpe József, Murgus Mihály [írástudatlan] és Tóth György), a 61. és 190. tanú (a két Drágus János vallomása).

¹⁷ MOL O 73. 3. cs. 680–689, 691.

¹⁸ MOL O 73. 4. cs. 282–283. (Csomay 1838. október 31-i nyilatkozata)

így az örökváltság engedélyezése semmilyen közvetlen előnnyel nem járt számukra, a jobbágyok fokozatos felemelkedésének perspektívája viszont a társadalmi hierarchiában elfoglalt pozícióik relatív romlását vetítette előre. Mindezzel összefüggésben pedig, mint láttuk, a gencsi nemesek adták a megyegyűlésen az örökváltság ellen mozgósított erők jellegadó csoportját. Így e község alkalmas terepül is szolgált a Fiskus törekvéseinek érvényesítésére. A kihallgatás körülményeitől nyilván nem függetlenül, ezek a vallomások immár jóval kevesebb adatot tartalmaznak a megyegyűlés lefolyásának a Fiskus számára nem, csupán számunkra érdekes mozzanataira nézve, befejezésül azonban érdemes e vallomásokot is áttekintenünk.

A gencsi nemesek közül mindössze Szováthy Zsigmond (1838-ban immár ügyvéd) tett teljesen nemleges vallomást – Hollósy (lehetséges, hogy „az efféle [tette] által jövődöbeli [szerencsését tiporja] le”) meg is fenyegette érte.¹⁹ Tizen viszont, illetve, az 1835. január–februári tanúvallatás eredményét is figyelembe véve, tizenhárman terhelő vallomást tettek Wesselényire. Fodor Imre, mintegy kevesellve a kérdőpont sugalmazását, miszerint (említettük, Csanády Ferenc levele alapján) Wesselényi azt mondta volna, hogy „a kormány [...] csak arra várakozik, hogy ezen 9 milliót ez által [ti. az örökváltság elbuktatásával] felingerelvén, annak körmei közül ő szabadítson ki”, egyenesen azt vallotta, Wesselényi azzal vádolta a kormányt, hogy „oda törekedik, hogy [...] azokat mi nemesek ellen felültesse” stb. (kiemelések tőlünk – P. G.). A vallomások feltűnően hasonlítottak egymáshoz (és az 1835. január–februári vizsgálat során kihallgatott gencsi nemesek, különösen pedig Vörös László, a nemesi község egyik esküdtje vallomásához). Ez akkor is gyanút ébreszthetne bennünk, ha nem tudnánk, tanúvallomások szerint magától Vöröstől, hogy – állítása szerint idősebb Csomay „instructiója” alapján – egy másik esküdttel, Horváth Józseffel együtt megmondta „a sok gencsi tukónak”, mit valljanak, ám hárman, „a bolondok”, „még azt sem tudták elmondani, a mit kellett volna, s a mit tőlünk hallottak”. Pikor Sándor valóban nem emlékezett arra, mondta-e a báró a neki tulajdonított szavakat. Morvay József viszont, jöllehet megszorítással („amennyire az ő mesterséges szavaira – mert azt minden közönséges

¹⁹ B. Wesselényi Miklós hűtlenségi bűnpere, II, 236. (Szováthy 1838. július 30-i vallomása)

értelmű ember könnyen meg sem foghatja – vissza emlékezhetem”) igenlően válaszolt. Végül Nagy Gábor, „midőn azok [ti. a Wesselényi állítólagos kijelentései] [előtte] felolvasodtak, [merte] mondani, hogy mondta”, sőt, Nagy arra is visszaemlékezni vél, hogy „azoknak hallására mi akik ott együtt voltunk, meg hőkkenvén egymásra néztünk, hogy mit akar Báró Wesselényi azon előhozott szavaival”. Nagy hét társa (közöttük két analfabéta) azután „azt, amiket ő mondott szórol szóra egy formán halván, egyenlően [vallották]”.²⁰

Védőiratában (az ún. derekas védelemben) Wesselényi, illetve a vonatkozó részt megfogalmazó Kölcsey kitért arra, hogy a vizsgálat során Hollósy a tanúkra „igéret és fenyegetés által” befolyást gyakorolt, s a kihallgatásokon, törvényellenesen, maga is jelen volt. Előbbit Szováthy fentebb már hivatkozott nyilatkozatával, utóbbit Peley József tanúsítványával bizonyította, aki a szolgabíró mellett írnokként jelen volt a nagykárolyi és gencsi nemesek kihallgatásán (bár az általunk használt jegyzőkönyv nem az ő kezével készült). Hollósy, a megkérdezett nemesekén felül, háromszázharmincötödikként, Peley vallomását is ki akarta venni. Az írnok Wesselényi ellen sem kívánt vallani, ámde, függő helyzetben lévő megyei gyakornokként, a konfrontációt is kerülni igyekezett. Ezért leleményes, egyben sajátos helyzetéből adódóan támadhatatlan indoklással tért ki a válaszadás elől. Bár „figyelmetes” volt a megyegyűlésen, írta, Szögyény utasítására „minden Tanuk vallomásait” (ti. az 1835. január–februári vizsgálat során írásban benyújtott vallomásokat) többször is le kellett írnia, s azokat annyira megtanulta, hogy „igaz Lelki ösmérettel” immár nem vallhatja, „mely szavakat [hallotta] légyen Báró Wesselényi Miklós maga szájából, ’s melyek említett [általa] többször leirt Tanu Bizonóság Leveleiből maradtak légyen meg [elméjébe]”.²¹

²⁰ B. Wesselényi Miklós hűtlenségi bűnpere, II, 234–236. (Németh Albert gencsi prédikátor 1838. július 25-i vallomása Vörös másfél évvel korábban tett kijelentéseiről); MOL O 73. 3. cs. 680–689, rendre 1., 64., 127., 65., 66–72. tanúvallomás.

²¹ Kölcsey Ferenc összes művei, II, 854; B. Wesselényi Miklós hűtlenségi bűnpere, II, 237; MOL O 73. 3. cs. 690. (Peley 1835. március 13-i vallomása)